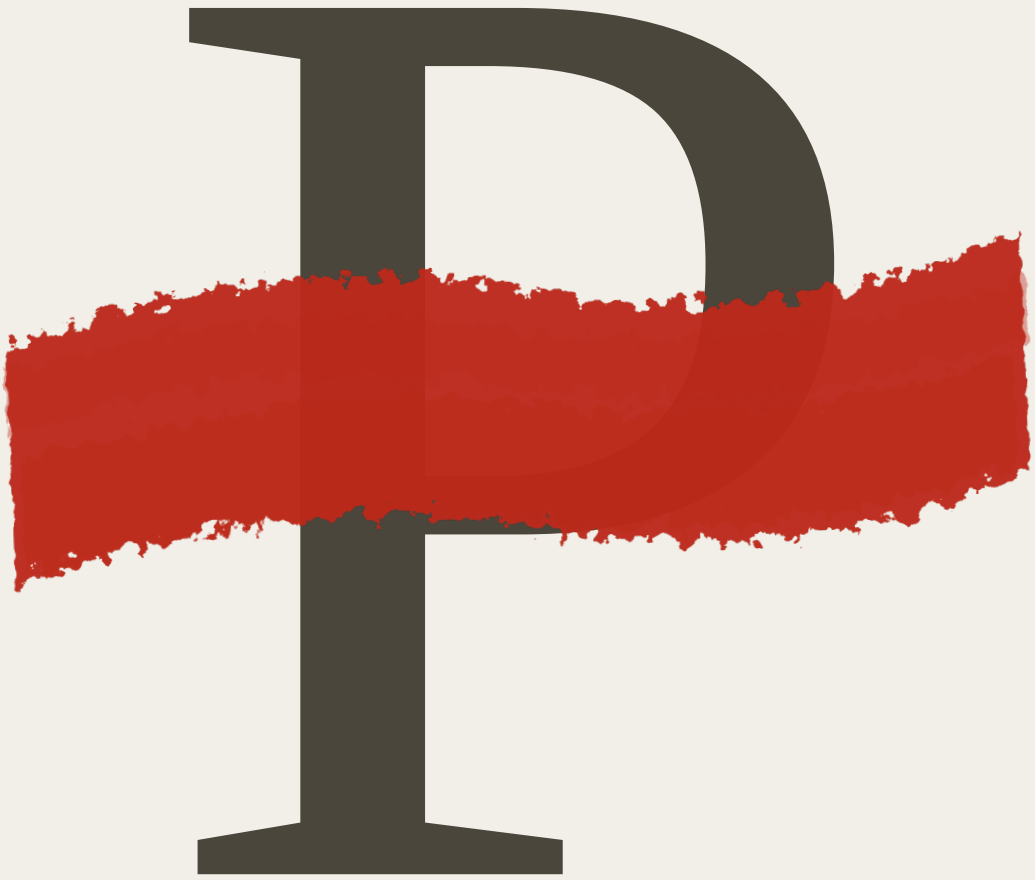
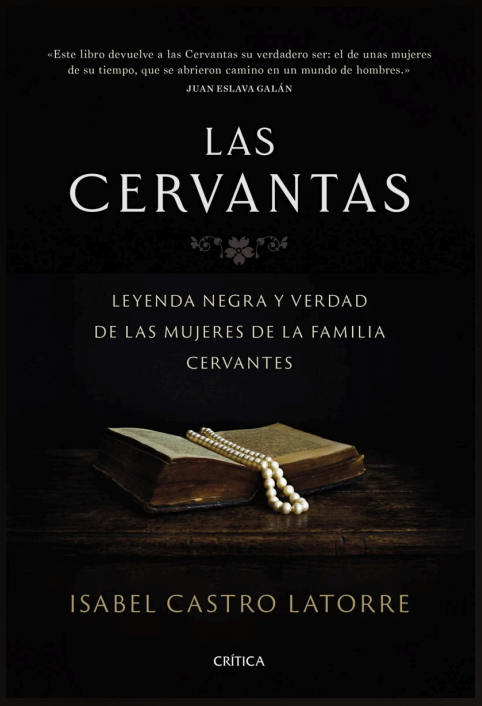

LAS CERVANTAS

LENDA NEGRA E VERDADE DAS MULLERES DA FAMILIA CERVANTES

ISABEL CASTRO LATORRE

«Este libro devólvelles a las Cervantas o seu verdadeiro ser: o dunhas mulleres do seu tempo, que abriron camiño nun mundo de homes.»

JUAN ESLAVA GALÁN, DO PRÓLOGO

CRÍTICA · ARES Y MARES
OUTUBRO DE 2026
296 PÁXINAS
www.lascervantas.com

EN SÍNTESE

Cinco razóns para falar deste libro

Durante tres séculos, ás mulleres da familia de Cervantes chamóuselles «las Cervantas» e deuse por feito que vivían dos homes. Os documentos din outra cousa. Este libro ponos enriba da mesa.

1 Repara unha inxustiza histórica con documentos, non con opinións

A imaxe de «escuras e busconas» procede dunha declaración veciñal de 1605 e do que os cervantistas do século XIX engadiron pola súa conta. Fronte a iso, o libro traballa con protocolos notariais, preitos, testamentos, cartas dotais e inventarios de embargo, moitos apenas explorados.

2 Conta a Cervantes desde un ángulo que non se contou

Non é unha biografía máis do autor do *Quixote*: é a casa por dentro. Cervantes conviviu con dez mulleres da súa familia e publicou toda a súa obra mentres vivía rodeado delas, desde os primeiros poemas de 1568 ata o *Persiles*, que sacou á luz a súa viúva.

3 Recupera mulleres empresarias en pleno Século de Ouro

Andrea de Cervantes dirixiu un taller de labores brancas con aprendiza contratada a soldo cando a norma gremial reservaba esa dirección ás viúvas, e facturaba aos marqueses de Villafranca. A súa irmá monxa foi priora tres veces.

4 Mostra como se fabrica unha reputación —e como perdura

O caso é un exemplo de manual de construción dun relato: unha falatoría, unha conxectura erudita e un mito nacional que conviña soster. A lenda chegou intacta á prensa de 1905 e de 1933, e segue viva hoxe.

5 Asínao unha antropóloga, e nótase

Isabel Castro Latorre mira o que a erudición cervantina desprezou por cotián: que mobles había, como vestían, que devocións tiñan, que achegaron en dotes e enxovais. Obxectos biográficos que resultan ser documentos económicos e sociais de primeira orde.

> *«As mulleres Cervantes foron as grandes esquecidas desta historia.»*
>
> ISABEL CASTRO LATORRE

O LIBRO

Sinopse

Durante séculos, as mulleres da familia de Miguel de Cervantes permaneceron baixo a sombra do escritor máis universal das nosas letras.

Os seus nomes apenas aparecen nas marxes das biografías cervantinas e, cando o fan, adoitan estar envoltos en rumores, prexuízos e sospeitas. Este libro fala delas: das nais, irmás, fillas, sobriñas e esposas que sostiveron a familia Cervantes en tempos de dificultades e a quen a historiografía converteu inxustamente en protagonistas dunha lenda negra.

A partir de documentos notariais, preitos, testamentos, listaxes de dotes e arquivos apenas explorados, a antropóloga e investigadora Isabel Castro Latorre reconstrúe as súas vidas e devólveas ao seu verdadeiro contexto. Lonxe da imaxe de oportunistas ou mantidas que difundiron algúns estudosos, las Cervantas aparecen aquí como mulleres cultas, traballadoras, emprendedoras e capaces de defender os seus dereitos nunha sociedade dominada polos homes.

Las Cervantas é unha investigación rigorosa e reveladora sobre a vida cotiá, os afectos, os conflitos e as estratexias de supervivencia dunha familia excepcional. Un libro que desmonta mitos, corrixe unha inxustiza histórica e ofrece unha nova mirada sobre o universo de Cervantes a través de quen estivo máis preto del.

Que atopará o lector

Unha familia numerosa —Rodrigo e Leonor e sete fillos, cinco nacidos en Alcalá de Henares— de fidalguía media, letrada e ben relacionada, con libros na casa e todos os seus membros capaces de ler e escribir.

Unha vida errante por Alcalá, Córdoba, Sevilla, Valladolid e Madrid, con alugueiros altos e escasos, que lles deu a estas mulleres unha experiencia do mundo vedada a outras.

E un dato que o cambia todo: cando o pai queda completamente xordo e os dous irmáns están cativos en Argel, son elas as que sosteñen a casa, asinan contratos, prestan diñeiro, empeñan xoias, preitean e frean embargos en tres cidades.

> *«O presente estudo devolve a las Cervantas ao seu verdadeiro ser: o dunhas mulleres do seu tempo, cultas e laboriosas, que a miúdo tiveron que abrirse camiño nun mundo de homes.»*
>
> JUAN ESLAVA GALÁN, PRÓLOGO

OS PERSONAXES

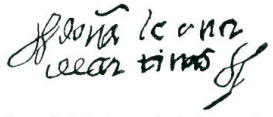
Un clan feminino

Cervantes conviviu con once mulleres da súa familia. De todas elas, a historiografía só salvou moralmente a tres. Baixo cada nome, a súa sinatura: sabían escribir nunha sociedade maioritariamente analfabeta.

A NAI

Leonor de Cortinas

Sostivo a familia co marido xordo e dous fillos cativos en Argel.

A IRMÁ MONXA

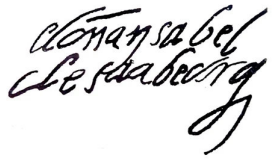
Luisa de Cervantes

Carmelita descalza en Alcalá, onde conviviu con Santa Teresa. Priora tres veces.

A FILLA

Isabel de Saavedra

Viviu como unha burguesa madrileña, con oratorio particular e reliquias moi solicitadas.

A TABERNEIRA

Ana de Villafranca

Nai de Isabel. Ninguén reparou en que tiña a idade de Catalina cando quedou embarazada.

A IRMÁ MAIOR

Andrea de Cervantes

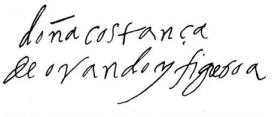
«A resolta e infatigable Andrea», chamouna Concha Espina. Mestra de taller fronte ao gremio téxtil de Madrid.

A SOBRIÑA

Constanza de Ovando

Criada nun fogar que era casa e taller á vez; arrastrada ao mesmo saco polos cervantistas.

A TÍA

María de Cervantes

Abandonada embarazada polo fillo bastardo do duque do Infantado, reclamou a súa carta dotal.

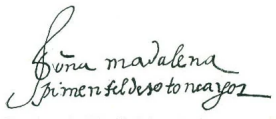

A IRMÁ

Magdalena de Cervantes

Preiteou contra quen incumpriu a promesa matrimonial. Asinou cos dous nomes que usou na súa vida.

A ESPOSA

Catalina de Salazar

Publicou *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* un ano despois de morrer Cervantes.

O ARGUMENTO

Como se fabricou unha difamación

A mala fama de las Cervantas non nace dos documentos. Constrúese en tres tempos, por acumulación.

I Unha veciña, en Valladolid, 1605

A beata Isabel de Ayala declara no caso Ezpeleta —un cabaleiro asasinado case na porta da casa de Cervantes— que eran «mulleres liberais» coas que non se falaba, porque alí entraban e saían homes de noite e de día. Ignoraba que aquel fogar era tamén taller e consulta: o cirurxián atendía pacientes na casa, Andrea cosía para a súa clientela e Cervantes recibía a súa. Un feito corrente na Europa do século XVI.

II Os cervantistas do século XIX

Sobre esa declaración engaden que as irmás, a filla e a sobriña seducían homes ricos para arrincarlles promesa matrimonial e denuncialos despois. En realidade eses preitos eran resortes legais ao alcance de homes e mulleres para defender a honra en caso de abandono, e esixían probas escritas, testemuñas e constancia pública da relación.

III O mito nacional

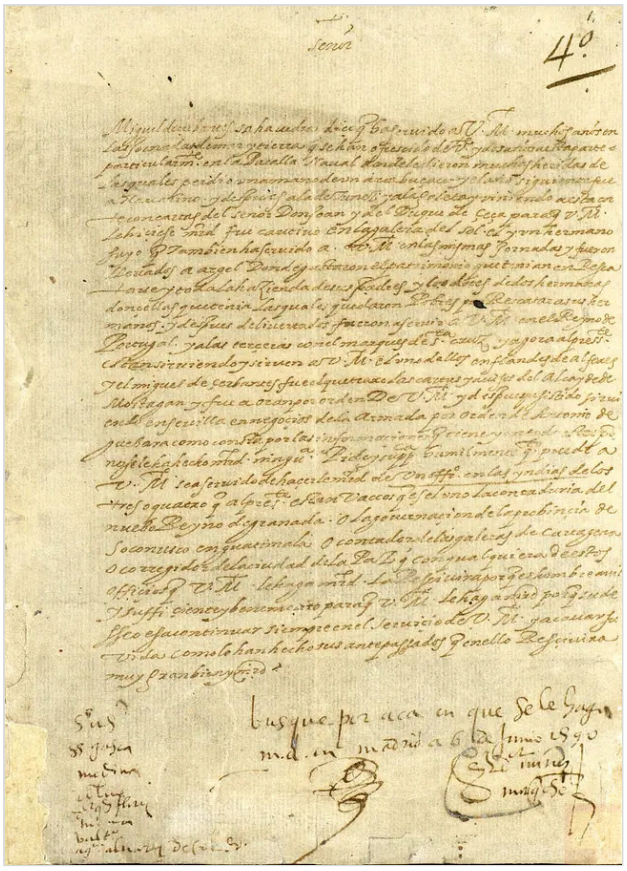
Había que construír un Cervantes exemplar. Ocúltanse as informacións durante un século; a mediados do XIX invéntase que a nai de Isabel é unha dama portuguesa e faise dela unha monxa trinitaria. O relato desmóntase cando aparecen as súas capitulacións e as súas dúas vodas, pero daquela tres xeracións de mulleres perderon o seu nome: só se coñecen como «las Cervantas».

> *«A unhas busconas de medio pelo, xuíces e notarios non llo terían permitido.»*
>
> SOBRE OS EMBARGOS QUE RESOLVERON, AS TITORÍAS QUE OBTIVERON E OS PREITOS QUE GAÑARON

AS PROBAS

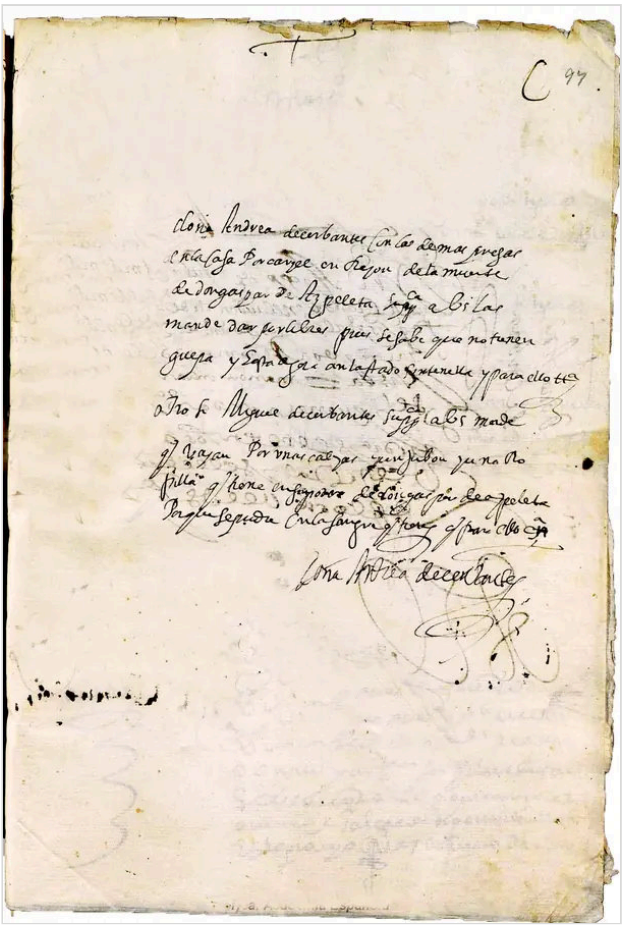
O que din os papeis

O libro inclúe vinte e dous anexos documentais transcritos. Estes son catro deles.

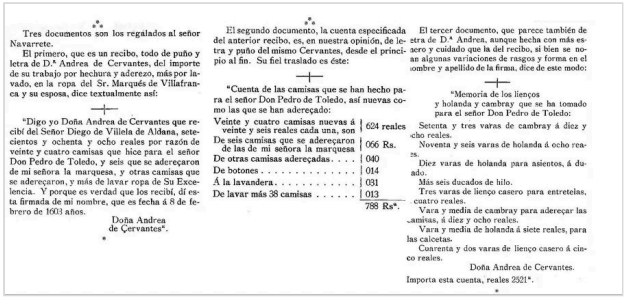
O único documento en que Cervantes fala das súas irmás

Memorial ao Consello de Indias, Sevilla, 21 de maio de 1590: gastaron «toda a facenda de seus pais e mais os dotes de dúas irmás doncelas que tiñan, as cales quedaron pobres por rescataren os seus irmáns». Archivo General de Indias.

Andrea pide a liberdade das presas

Tras a morte de Ezpeleta, as mulleres quedan coa casa por cárcere. Andrea asina a petición: que as solten «pois sábese que non teñen culpa». Real Academia de la Historia.

Tres documentos son los regalados al señor Navarrete.

El primero, que es un recibo, todo de puño y letra de D.ª Andrea de Cervantes, del importe de su trabajo por hechura y aderezo, más por lavado, en la ropa del Sr. Marqués de Villafranca y su esposa, dice textualmente así:

"Digo yo Doña Andrea de Cervantes que recibí del Señor Diego de Villela de Aldana, setecientos y ochenta y ocho reales por razón de veinte y cuatro camisas que hice para el señor Don Pedro de Toledo, y seis que se adereçaron de mi señora la marquesa, y otras camisas que se adereçaron, y más de lavar ropa de Su Excelencia. Y porque es verdad que los recibí, dí esta firmada de mi nombre, que es fecha á 8 de febrero de 1603 años.

Doña Andrea
de Çervantes".

El segundo documento, la cuenta especificada del anterior recibo, es, en nuestra opinión, de letra y puño del mismo Cervantes, desde el principio al fin. Su fiel traslado es éste:

"Cuenta de las camisas que se han hecho para el señor Don Pedro de Toledo, así nuevas como las que se han adereçado:

Veinte y cuatro camisas nuevas á veinte y seis reales cada una, son	624 reales
De seis camisas que se adereçaron de las de mi señora la marquesa	066 Rs.
De otras camisas adereçadas. . . .	040
De botones	014
Á la lavandera.	031
De lavar más 38 camisas	013
	788 Rs°.

El tercer documento, que parece también de letra de D.ª Andrea, aunque hecha con más esmero y cuidado que la del recibo, si bien se notan algunas variaciones de rasgos y forma en el nombre y apellido de la firma, dice de este modo:

"Memoria de los lienços
y holanda y cambray que se ha tomado para el señor Don Pedro de Toledo:

Setenta y tres varas de cambray á diez y ocho reales.

Noventa y seis varas de holanda á ocho reales.

Diez varas de holanda para asientos, á dudado.

Más seis ducados de hilo.

Tres varas de lienço casero para entretelas, cuatro reales.

Vara y media de cambray para adereçar las camisas, á diez y ocho reales.

Vara y media de holanda á siete reales, para las calçetas.

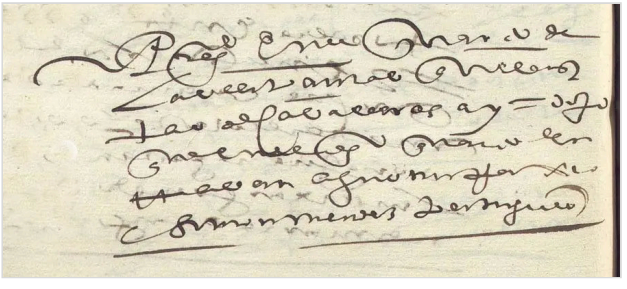
Cuarenta y dos varas de lienço casero á cinco reales.

Doña Andrea de Cervantes.

Importa esta cuenta, reales 2521°.

Unha empresaria que emite facturas

Cobramento detallado polo traballo de agulla de Andrea aos marqueses de Villafranca: sabía ler, escribir, contar e xestionar.

A palabra que se converteu en alcume

«Cervanta», nas averiguacións do caso Ezpeleta. De aí saltou á historiografía e acabou substituíndo os seus nomes.

> Os orixinais proceden do Archivo General de Indias, o Archivo General de Simancas, o Archivo Histórico de Protocolos de Madrid, o Archivo de la Real Chancillería de Valladolid, o Archivo del Reino de Valencia e a Real Academia de la Historia. A súa reprodución en prensa debe solicitarse a cada institución.

A AUTORA

Isabel Castro Latorre

Antropóloga e investigadora. O seu interese pola familia Cervantes comezou como un encargo doméstico: documentar unha novela do seu marido sobre un asasinato cometido en 1605 á porta da casa de Cervantes.

Alí descubriu unha familia fascinante e sistematicamente excluída da vida do escritor. Esa inxustiza —unha historiografía que chamou escura e buscona á familia, e prostitutas encubertas ás súas irmás, filla e sobriña— é a que a levou a escribir este libro.

A súa formación explica o método. Fronte ao relato dos grandes feitos, a antropoloxía pregunta polo que se herda, o que se cose, o que se empeña e o que se lega: que mobles había na casa, que roupa se levaba, que devocións sostiñan unha familia e que achegaba cadaquén ao entrar nela. Aplicado aos Cervantes, ese enfoque saca á luz un arquivo doméstico que a erudición despachara como banalidade e que resulta ser a mellor proba do que estas mulleres fixeron coa súa vida.

Investigou tamén o proceso de cualificación das reliquias dos Mártires de Arjona, do século XVII, onde lle chamou a atención o papel das mulleres: entre elas, unha fidalga que gañou un preito por estupro e abandono de promesa matrimonial e o abandonou tras catorce anos de recursos ante a Chancillería de Granada, «polo tempo empregado e diñeiro gastado».

> *«Creo que a mellor homenaxe que se lle pode facer a Cervantes é darlles ás mulleres da súa familia o lugar que merecen. Mulleres ás que el quería e ás que estaba agradecido.»*
>
> ISABEL CASTRO LATORRE

PARA A ENTREVISTA

Doce asuntos sobre os que preguntar

A autora está dispoñible para entrevistas, reportaxes e participación en programas. Estes son os temas que dá o libro.

01	Quen decidiu que estas mulleres eran sospeitosas, e por que lle conviña?
02	Unha muller á fronte dun taller no Madrid de Filipe II: como o conseguiu Andrea e que risco corría.
03	Saber asinar en 1550: que significaba realmente, e por que as mulleres de Lope e de Shakespeare non sabían.
04	O rescate de Argel: o que custa sacar dous fillos do cativerio e quen o paga.
05	Dotes, enxovais e estrados: ler unha casa do Século de Ouro como se le un balance.
06	Os preitos por promesa matrimonial: estafa amorosa ou o único recurso legal dispoñible?
07	O caso Ezpeleta, un crime á porta da casa e a declaración que o torceu todo.
08	Isabel de Saavedra, a filla: de personaxe de teatro francés a muller con codicilo e dúas vodas.
09	Que se perde cando a tres xeracións de mulleres se lles chama por un alcume colectivo.
10	Cervantes e as mulleres: escribiu toda a súa obra convivindo con elas. Nótase?
11	Como investiga unha antropóloga nun arquivo de protocolos: o método, paso a paso.
12	Que queda hoxe da lenda negra, e por que as lendas negras duran tanto.

EFEMÉRIDES E ANCORAXES DE ACTUALIDADE

Publicación en outubro de 2026, coincidindo co 50.º aniversario de Crítica. Datas cervantinas de referencia: 23 de abril (Día do Libro e morte de Cervantes) e 8 de marzo, polo asunto do libro. Cidades con vínculo directo para prensa local: Alcalá de Henares, Valladolid, Madrid, Sevilla, Córdoba, Esquivias e Arjona.

MATERIAL CITABLE

Frases e datos

Todas as citas son literais e están atribuídas. Os datos proceden da documentación reunida no libro.

Da autora

> *«Esta inxustiza levoume a escribir este libro, que non trata da vida de Cervantes nin da súa obra, senón da vida da súa familia.»*

> *«Cervantes viviu rodeado de mulleres: conviviu con dez mulleres da súa familia, sen contar a sogra.»*

> *«Las Cervantas nunca tiveron esa vida regalada e de sedutoras ociosas que se lles atribuíu.»*

Do prólogo

> *«Un xuízo apresurado baseado en testemuños insuficientes levou a considerar que las Cervantas foron mulleres de moral dubidosa.»*
>
> JUAN ESLAVA GALÁN

Datos para titular

Once mulleres da familia conviviron con Cervantes; só tres se salvaron do xuízo moral da historiografía.

Sete fillos tiveron Rodrigo de Cervantes e Leonor de Cortinas; cinco naceron en Alcalá de Henares.

Doña: tratamento reservado a unha minoría social, e a elas dábanllo os escribáns.

Unha aprendiza a soldo, con comida e cama, no taller de Andrea, cando o gremio só admitía mestras viúvas.

Tres veces priora foi Luisa, a irmá monxa, nas carmelitas descalzas de Alcalá.

Vinte e dous anexos documentais transcritos pechan o volume, máis notas e bibliografía.

1933: a prensa aínda repetía que a filla de Cervantes velou o cadáver de seu pai tras a reixa das Trinitarias.

Para verificacións, a autora pode facilitar a signatura de arquivo de cada documento citado.

DATOS

Ficha técnica e contacto

TÍTULO	Las Cervantas
SUBTÍTULO	Lenda negra e verdade das mulleres da familia Cervantes
AUTORA	Isabel Castro Latorre
PRÓLOGO	Juan Eslava Galán
EDITORIAL	Crítica · colección Ares y Mares
PUBLICACIÓN	Primeira edición, outubro de 2026
PÁXINAS	296
ISBN	978-84-9199-930-0
MATERIA	Historia · Biografía · Historia das mulleres · Cervantismo
CONTIDO	18 capítulos, 22 anexos documentais, notas e bibliografía

Prensa · Editorial

Crítica, selo de Editorial Planeta
Av. Diagonal, 662-664 · 08034 Barcelona
editorial@ed-critica.es · www.ed-critica.es

Representación da autora

Silvia Bastos, S.L. Agencia Literaria

Entrevistas e presentacións

Peticións de entrevista, exemplares de prensa e invitacións a presentacións, a través da editorial.

MATERIAL GRÁFICO DISPOÑIBLE

Cuberta e contracuberta en alta resolución, retrato da autora, sinaturas das mulleres da familia e facsímiles dos documentos citados. Os documentos de arquivo requiren autorización da institución de procedencia.

MATERIAL ADICIONAL

Os documentos orixinais, as sinaturas das dez mulleres e os vinte e dous anexos do libro, á vista en

www.lascervantas.com